

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ТА ПЕРШОКЛАСНИКІВ ШЕСТИРІЧНОГО ВІКУ

У статті порушено проблему виховання культури поведінки у дітей 6-7-го років життя в умовах діяльності навчально-виховних комплексів "дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад".

Актуальність дослідження проблеми виховання культури поведінки дітей зумовлюється новою соціокультурною ситуацією та протиріччям між проголошеним гуманізмом освіти й усе ще існуючим авторитаризмом у вихованні особистості, між нагальною потребою в розробці особистісно орієнтованих виховних технологій та ортодоксальними формами і методами виховання. Тому завданнями пропонованої статті є виділення змістової структури культури поведінки дітей 6-7 років життя, визначення її критеріїв та результатів формуючого експерименту.

У дослідженнях сучасних зарубіжних та вітчизняних учених проблема виховання культури поведінки особистості розглядається переважно у таких аспектах: теоретико-методологічні засади виховання культури поведінки (С. Анісімов, М. Бердяєв, М. Вебер, В. Малахов, В. Соловійов, В. Франкл); особистісно орієнтований підхід до її виховання (І. Бех, А. Богуш, А. Бойко, О. Кононко, В. Кузь, О. Савченко); особливості виховання культури поведінки на різних етапах онтогенетичного розвитку (Ф. Алімов, Л. Артемова, В. Білоусова, О. Богданова, В. Горєва, О. Дейч, В. Нечаєва, М. Левківський, С. Петеріна, Н. Хамська, А. Шемшурина та ін.); формування культури взаємин дітей дошкільного і молодшого шкільного віку (Л. Артемова, А. Гончаренко, В. Киричок, Н. Хіміч, О. Яницька); естетичні аспекти культурної поведінки (М. Волос, В. Дружинін, І. Зязюн, Л. Масол, Н. Миропольська, А. Федь).

У філософії поняття "культура поведінки" особистості тісно пов'язується з поняттям "культура". Сучасні філософи (С. Анісімов, М. Горлач, К. Леві-Строс, В. Межуєв, Е. Маркарян, І. Надольний, Ж.-П. Сартр, Л. Сохань, В. Шинкарук та ін.) розглядають культуру як сферу становлення, розвитку і соціалізації людини.

У соціології "культура поведінки" визначається як сукупність духовних цінностей, правил, норм, що регулюють характер взаємин між людьми і слугують для того, щоб полегшити їхнє входження в суспільство. Тим самим культура поведінки постає результатом успішної адаптації людини до умов життя в суспільстві (Е. Дюркгейм, Е. Еріксон, Л. Козер, Р. Мертон, Т. Парсонс, П. Сорокін).

Основа етичного підходу до культури поведінки особистості (Т. Аболіна, Л. Волченко, В. Дружинін, В. Єфименко, В. Малахов та ін.) полягає в тому, що будь-які вчинки людини розглядаються у діалектиці добра і зла. Тому моральна поведінка оцінюється за принципом "максималізації добра і мінімалізації зла", а критерієм її розвитку вважається якісна характеристика моральних цінностей. Виходячи з цього, під культурною поведінкою розуміють сукупність форм повсякденних дій і вчинків людини, в яких віддзеркалюються моральні та естетичні поведінкові норми (А. Гусейнов, О. Дробницький, І. Кон).

Оскільки життєдіяльність особистості включає як творчі, так і репродуктивні моменти, то у структурі культури поведінки виокремлюють "особову" та функціональну форми, що не виключає їх переплетення на практиці. На думку Т. Аболіної, Л. Волченко, В. Єфименко, якщо функціональна форма спілкування регулюється етикетом, то "особова" форма не обмежується лише формальною регуляцією, оскільки міжособистісні взаємини є динамічними і вимагають прояву спектру мотивів поведінки: від потреби творити добро до прагматичного ставлення до інших. За такого підходу культура поведінки є одночасно результатом і показником відповідності дій і вчинків людини соціальним нормам поведінки.

В естетиці (В. Алексєєва, Д. Кучерюк, Т. Левчук, А. Шефтсбері) домінує думка про тісний зв'язок категорій прекрасного, гармонійного з етичними категоріями істини, блага, добра. У зв'язку з цим культура поведінки передбачає взаємозв'язок внутрішньої культури особистості та зовнішніх форм її виявлення, що ґрунтуються на поняттях "красиве", "гармонійне", "досконале" (В. Дружинін, Т. Левчук).

У психології (Б. Ананьєв, І. Бех, Л. Божович, Л. Колберг, В. Роменець, С. Рубінштейн, Н. Чепелева, та ін.) культура поведінки кваліфікується як динамічне особистісне утворення, що поступово виявляється, формується і видозмінюється протягом життя людини в процесі вчинкових дій.

Педагоги минулого (Я. Коменський, П. Лесгафт, Дж. Локк, М. Монтессорі, Р. Оуен, Й. Песталоцці, С. Русова, Ж.-Ж. Руссо) визначальним у формуванні культури поведінки дітей дошкільного віку вважали вплив родини. Актуальними і сьогодні є такі виділені ними принципи виховання культури поведінки: природовідповідності і культуровідповідності; необхідності її виховання з раннього віку; наступності між дошкільною і шкільною освітою; надання дитині права на свободу і самостійність з метою накопичення досвіду соціальної поведінки; вплив на емоційно-почуттєву сферу; забезпечення єдності чуттєвого і раціонального у формуванні поведінкових звичок; виховання засобами казки, музики, зображувального мистецтва, природи як такими, що залучають до добра, краси, людяності.

У період переходу від дошкільної до початкової шкільної ланок освіти надзвичайно важливо забезпечити реалізацію принципу наступності у вихованні культури поведінки з метою розширення і поглиблення у початковій школі набутого у дитячому садку досвіду. На думку А. Богуш, Д. Струннікової, Л. Якименко, оптимальні умови для реалізації принципу наступності забезпечуються у закладах нового типу, зокрема у навчально-виховних комплексах "дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад", завдяки їх організаційним особливостям: об'єднання навчально-виховного процесу дитячого садка і початкової

школи в межах єдиного закладу; спільність матеріальної бази; спільність організаційно-методичної роботи педагогічного колективу; можливість організації спільної діяльності дошкільнят і школярів упродовж дня.

Формування культури поведінки дітей 6-7-го років життя відбувається в умовах поступового розширення соціального середовища. Найбільш авторитетною фігурою залишається дорослий, на оцінку якого дитина орієнтується у власних діях і вчинках, проте надалі розширюються взаємини з однолітками, значення яких постійно зростає. Серед основних механізмів, що визначають формування культури поведінки, виділяють спостереження за соціальною поведінкою, наслідування дій і вчинків, інтеріоризація.

Формування культури поведінки старших дошкільників (6-ий рік життя) відбувається на базі таких особистісних новоутворень: емоційна уява, афективно-гностичні комплекси, здатність до емпатії, формування "етичних інстанцій", оцінних еталонів, елементарна саморегуляція поведінки, механізми психічного захисту, "ієрархія мотивів". Перехід дитини до школи супроводжується поведінковою кризою 7-го року життя, що спричинює появу таких новоутворень як інтелектуалізація переживань, емоційна децентрація, елементарна рефлексія, довільна поведінка та внутрішній план дій. Зазначені вище новоутворення формуються в ігровій, трудовій, навчальній, творчій діяльності і зумовлюють становлення стилю поведінки.

Аналіз філософської, етичної, психолого-педагогічної літератури дав можливість з'ясувати зміст поняття "культура поведінки", уточнити її змістову структуру щодо дітей 6-7-го років життя, розробити критерії і показники її сформованості у старших дошкільників і першокласників. Під "культурою поведінки" дітей 6-7-го років життя ми розуміємо сукупність способів самоорганізації їх діяльності відповідно до морально-естетичних вимог суспільства у процесі зіставлення власних "етичних інстанцій" із соціальними очікуваннями рідних, старших, однолітків. Зазначимо, що визначальною спонукою становлення культури поведінки дітей виступає цілеспрямований вплив ззовні та готовність до дотримання правил поведінки як результат отримання дітьми емоційно насиченої інформації про правила соціально значущої поведінки. Головною умовою інтеріоризації соціокультурних цінностей є емоційно-позитивне ставлення до них, упевненість дитини в доцільності дотримання норм поведінки, добровільне оволодіння уміннями і навичками культурної поведінки з метою отримання внутрішнього задоволення і схвалення з боку дорослих.

У змістовій структурі культури поведінки старших дошкільників і першокласників шестирічного віку нами виділено емоційний, когнітивний, мотиваційно-ціннісний і практичний компоненти, що виконують відповідно оцінно-регулятивну, гностичну, спонукальну та діяльнісну функції.

Відповідно до змістової структури культури поведінки дітей зазначеного віку нами було виділено такі критерії її сформованості: повнота уявлень і знань дитини про себе, про правила культурної поведінки; орієнтація дитини на соціально схвалювані норми поведінки; позитивне емоційне сприйняття себе, оточуючих, довкілля; відповідність дій і вчинків дитини встановленим соціальним еталонам. На основі показників основних критеріїв сформованості культури поведінки дітей виділено високий, середній та низький рівні її розвитку у старших дошкільників і першокласників, а також виявлено дитячі групи, які відповідають узагальненим характеристикам кожного рівня.

Високий рівень (19,6% респондентів КГ, 20,8% респондентів ЕГ) визначається тим, що діти демонструють знання основних правил поведінки, усвідомлюють доцільність їх дотримання. У них сформовані чіткі оцінні еталони, розуміють багато моральних понять, можуть їх вербалізувати. Дошкільники самостійно або за незначної допомоги дорослого можуть сформулювати моральну проблему і знайти варіант поведінки, адекватний для певної ситуації. Характерною є поява внутрішньої мотивації поведінки. У ситуації вибору виявляють суспільні мотиви поведінки (бажання приносити радість, уболівання за успіх спільної справи). Мотиви обов'язку активні та стійкі (інколи недостатньо стійкі). Виявляють стійке, позитивне ставлення до ровесників, інтерес до взаємодії з ними. Дошкільники усвідомлюють почуття, емоційні стани оточуючих, враховують їх у власній поведінці. Здатність до емпатії у них яскраво виражена, виявляється у ставленні до дітей різних рівнів прихильності. Діти володіють навичками соціальної поведінки, вміють їх застосовувати у типових і незвичайних ситуаціях. Характеризуються сформованими звичками культурної поведінки. Поведінка стабільна незалежно від присутності авторитетного дорослого.

Середній рівень сформованості культури поведінки дітей (34,2% респондентів КГ, 31,1% респондентів ЕГ) вирізняється нечіткими знаннями про себе, про правила поведінки. Діти частково розуміють доцільність виконання норм поведінки. Знають деякі моральні поняття, проте не завжди можуть їх адекватно вербалізувати. Для дошкільників із середнім рівнем розвитку культури поведінки характерною є зовнішня організація мотиваційного процесу, інтроспективна мотивація виявляється епізодично. У ситуації вибору мають місце мотиви егоїстичного характеру, хоча у сумісній діяльності виявляють суспільні мотиви поведінки. Мотиви обов'язку пасивні, нестійкі. Позитивне ставлення до ровесників проявляється стосовно невеликої кількості дітей. Здатність до емпатії розвинута недостатньо, проявляється у ставленні до референтної групи однолітків. Дошкільники володіють уміннями і навичками соціальної поведінки, проте поведінка нестабільна, визначається вказівками дорослого, його контролем. Характерною є сформованість деяких звичок поведінки. Діти недостатньо володіють навичками емоційної саморегуляції поведінки, виправдовують власні агресивні прояви як засіб вирішення конфлікту.

Діти з низьким рівнем (46,2% респондентів КГ, 48,1% респондентів ЕГ) мають інтуїтивні, приблизні знання про правила поведінки. Вони майже не знають моральних понять, оцінні еталони нечіткі, розмиті. Ці діти не усвідомлюють причини виникнення конфліктної ситуації, тому не можуть сформулювати моральну проблему навіть із допомогою дорослого. Мотиви поведінки у ситуації вибору – егоїстичні (орієнтація на власні інтереси). В умовах виконання спільної діяльності суспільні мотиви поведінки виявляються ситуативно і залежать від попередньої установки дорослого. Нерозвинутими є мотиви обов'язку. Хоча дошкільники і демонструють позитивне ставлення до ровесників, проте воно є короткочасним, нестійким. Діти не

усвідомлюють емоційних станів однолітків, не враховують їх у власній поведінці. Здатність до емпатії є нерозвинутою: на емоційно-почуттєві прояви однолітків реагують неадекватно (насмішка, байдужість). Дошкільники володіють деякими вміннями і навичками культурної поведінки, проте поведінка є нестабільною, визначається присутністю дорослого. Поведінкові звички майже не сформовані. Діти дотримуються правил поведінки з групою однолітків, якщо це не суперечить власним інтересам. В іншому випадку – порушують правила поведінки.

Результати проведеного дослідження дали змогу оцінити рівень сформованості культури поведінки старших дошкільників як такий, що потребує удосконалення і підтвердили припущення про необхідність організації і проведення спеціальної роботи щодо її виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Естетика: Підручник / Л. Левчук, Д. Кучерюк, В. Панченко; За заг. ред. Л. Левчук. – К.: Вища шк., 1997. – 399 с.
2. Етика: Навч. посібник / Т. Аболіна, В. Єфименко, О. Лінчук та ін. – К.: Либідь, 1992. – 328 с.
3. Роменець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ ст.: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1998. – 992 с.
4. Соціологія: словник термінів і понять / Упоряд. Є.А. Біленький, М.А. Козловець, В.О. Федоренко / за заг. ред. М.А. Козловця. – Житомир, "Волинь", 2003. – 236 с.
5. Философия и история культуры: Сб. ст. / АН СССР, Науч. совет по истории мировой культуры / Отв. ред. В.А. Карпушин. – М.: Наука, 1985. – 319 с.

Матеріал надійшов до редакції 16.11.2005 р.

Федорова М.А. Особенности становления культуры поведения старших дошкольников и первоклассников шестилетнего возраста.

Статья посвящена исследованию проблемы воспитания культуры поведения детей 6-7-го годов жизни в условиях учебно-воспитательного комплекса "школа – детский сад".

Fedorova M.A. Teaching Behavior Code to 6-7 – Year – Old Children (in the Conditions of Educational Complex "School – Kindergarten").

The article is devoted to the research of education problems of teaching behavior code to 6-7 – year – old children in the conditions of educational complexes "secondary educational establishment – preschool educational establishment".